

людини - це історичний поступ, зумовлений розвитком цивілізації і культури. Культура породжується свідомими зусиллями людей, це своєрідне творіння, зведене у статус особливого загального. Кожна культурна епоха завжди несе в собі оцінку певного ідеалу, який яскраво виявляється у художній культурі, зокрема у мистецтві. Культура, насамперед художня, є джерелом становлення особистості (від безоособистісності людини архаїчних культур до величі ренесансної особистості). Мистецтво в цьому процесі грає ключову роль, як своєрідна естетична детермінанта духовного зростання особистості, оскільки володіє світоглядним смислом, що найбільш повно виражає дух цієї епохи.

Психолог Т. Флоренська підкреслює, що художня діяльність розширює межі індивідуальної свідомості до загального, універсального. Таким чином, мистецтво веде людину не просто до пізнання, а до перетворення - прийняття більш високої системи цінностей⁷⁸.

Мистецтво створює уявну реальність, яка, переплавляючись у художньо-естетичному світогляді людини, допомагає прийняти більш високу систему цінностей і виявляти нові шляхи духовного сходження особистості в культурі. Твори мистецтва відображають характер свого часу, що відбивається в індивідуальному світогляді окремої особистості. У спілкуванні з мистецтвом людина «задовольняє потребу духу жити красою художніх форм, перебувати у творчій взаємодії з ідеальним світом духовних скарбів, щоб за змогою прирощувати духовний досвід людства»⁷⁹.

Шукаючи власний сенс життя, людина у діалозі з культурою розширює межі індивідуальної свідомості до універсального, формує новий світогляд. У художньому сприйнятті вирішення естетичних та морально-етичних проблем отримує позитивний смисл й емоційне забарвлення, тому суб'єктивно переживається особистістю як душевне піднесення, відчуття гармонії, готовності до високих позитивних вчинків, створення естетичного середовища існування і нової соціальної реальності. Саме в цьому й виявляється вся глибина світоглядно перетворювальної сутності мистецтва.

Флоренская Т.А. Катарсис как осознание: Эдип Софокла и Эдип Фрейда / Бессознательное. Природа. Функции. Методы. Исследования / [под ред А.С. Прангишвили, А.Е. Шерозия, Ф.В.Бассина] / Тамара Флоренская. Тбилиси, 1978 г. 2. - С. 562-570.

¹⁹ *Мовчан В.С.* Естетика : наем, посіб. / В.С. Мовчачі. - К. : Знання, 2011.- С. 168.

1.2. Естетичний досвід викладачів образотворчого мистецтва вищих педагогічних навчальних закладів

В умовах науково-технічного і соціально-культурного прогресу сучасного суспільства зростають вимоги до якості педагогічної освіти, зокрема мистецької, яка, продукує представників мистецько-педагогічної еліти, від яких залежить формування забезпечення потреб нашого суспільства у художньо-духовному збагаченні підростаючого покоління. Відповідно висуваються вимоги до особистісних якостей викладача вищої ніколи, в тому числі викладача образотворчого мистецтва, які характеризують його як ініціативну, творчу-активну, художньо-естетично розвинену особистість, здатну повноцінно орієнтуватися у сучасному художньо-культурологічному та педагогічному просторі.

Від рівня розвитку естетичного досвіду викладача образотворчого мистецтва значною мірою залежить формування у студентів цілісності естетичного світогляду, ціннісних орієнтацій, збагачення їхньої емоційно-почуттєвої сфери, ефективність залучення до активної художньо-творчої діяльності, здатність естетично сприймати і оцінювати явища життя і мистецтва.

З метою розкриття поняття естетичного досвіду доцільно з'ясувати сутність досвіду в цілому. Згідно з філософськими поглядами — «досвід» категорія для визначення процесу і результатів діяльності свідомості в усіх його проявах; почуттєве і раціональне, емпіричне і теоретичне, об'єктивне і рефлексивне, індивідуальне колективне, спрямоване за межі й у всередину свідомості;⁸⁰ важливий, історично наскрізний елемент пізнавальної і практичної діяльності; одна із форм фіксації, збереження й передавання знання у процесі комунікації⁸¹.

Характеризуючи поняття «досвід», учені підкреслюють такі його параметри, як: світоглядний спосіб буття і життєдіяльності (І. Зязюн), особистісна й діяльнісна сутність людини й один із компонентів структури особистості (І. Бех, Дж. Дьюї, О. Леонтьєв),

⁸⁰ *Лебедев С.А.* Философия науки: словарь основных терминов. - М.: Академический Проект, 2004. - 320 с. (Серия «Сайкіаііш»).

⁸¹ Філософський енциклопедичний словник: довід, вид. - К.: Абрис, -2002. - 743 с.

а також суб'єктивний духовний феномен самоактуалізації (А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм). Науковці вважають, що сутність цього феномену полягає в почуттєво-емпіричному відображенні зовнішнього світу і поєднанні того, що діється й усвідомлюється людиною, впродовж життя. Різновидом досвіду є естетичний досвід.

Поняття «естетичний досвід» обґрунтовується у контексті категорії естетичного (грец. *aizēgetikos* - чуттєво сприйнятливий) - метакатегорії естетики, за допомогою якої позначається її предмет і виражається сутнісна спорідненість і системна єдність всіх естетичних категорій. Найчастіше під естетичним розуміється та сфера суб'єкт-об'єктних відносин, в якій сприйняття об'єкта або уявлення про нього супроводжується безкорисним, незацікавленим задоволенням. Найбільш ємне визначення естетичного обґрунтував О. Лосев: «Естетичне є вираження тієї чи іншої предметності, даної як самодостатня споглядальна цінність і обробленої як синтез суспільно-історичних відносин»⁸².

Основні проблеми формування естетичного досвіду були сформульовані античними мислителями (Аристотелем, Гомером, Піфагором, Сократом, Платоном). На їхню думку, в особистості формується здатність бачити, відчувати й усвідомлювати прекрасне в мистецтві та дійсності, «як тільки відбувається відмежування «краси взагалі» та окремих довершених предметів, таким чином, зароджується власний естетичний досвід»⁸³.

Аристотель один із перших пов'язав сферу естетичного з задоволенням, чистою високою насолодою, без якої не мислима взагалі сфера естетичного досвіду. Він доводив, що таке задоволення є союзником благородства і розуму, що свідчило про повноту реалізації особистості у житті. Аристотель бачив у мистецтві джерело формування вищих духовних здібностей особистості, його розуму, почуттів, співпереживання і «суворих смаків».

Платон розглядав естетичний досвід як основу виховання естетично розвинутої і естетично дієвої особистості, яка естетично здійснює своє життєдіяльність. «Хто в цій сфері вихований належним чином, - зазначав філософ, - той дуже тонко сприймає різні огріхи,

⁸² Лосев А.Ф. История античной эстетики; учебн. пособ. / А.Ф. Лосев. - Харьков Фолио' М.: ООО Издательство АСТ. 2000. - С. 577.

⁸³ Гельвеций К.А. Сочинения: в 2 т. Т. 1. / К.А. Гельвеций; ред. Х.Н. Момджян; АН СССР, Ин-т философии.-М.: Мысль, 1974 -С. 186.

неточності чи природні недоліки. Його насолода чи роздратування буде правильним: він схвалював би те, що добре, і прийняв його б у свою душу, живився б ним і сам став бездоганним. Бридке він правильно засудить і зненавидить з юних років, а коли прийде до нього пора мислити, він полюбить цю справу, усвідомлюючи, що вона йому властива, оскільки він так вихований»⁸⁴.

Закладені ще античними мислителями підходи до розуміння естетичного досвіду були розвинені представниками різних філософських течій та напрямів. Зміст цього феномену від концепції до концепції змінювався, розвивався й доповнювався.

Феноменологічний аспект естетичного досвіду ґрунтовно досліджував французький естетик М. Дюфрен у праці «Феноменологія естетичного досвіду» (1953). Естетичний досвід згідно з концепцією Дж. Дьюї- це результат взаємодії живої істоти ч прекрасним у дійсності. Естетичний досвід - не просто розмовний, «що відбувається з нами», а передбачає іїгерактивність, властивість будь-якої взаємодії зі світом і виникає тільки тоді, коли природні ритми руху (від дисгармонії до гармонії) сприймаються людською свідомістю. Дж. Дьюї стверджував, що реально естетичний досвід можливий тільки у мистецтві, а поза його сферою він є звичайним досвідом, що набуває естетичної якості. При цьому однією з відмінних характеристик естетичного досвіду, на думку вченого, є його цілісний характер, що «протікає до виконання, розмежований у загальному потоці інших видів досвіду»⁸⁵.

М. Бєдслі виокремлював естетичний досвід на підставі прояву таких якостей ментальної активності суб'єкта, як цілісність, інтенсивність і складність. Цей досвід пов'язаний з почуттям насолоди завдяки спрямованості уваги суб'єкта на форму і властивості об'єкта, реально присутнього або уявного⁸⁶.

Водночас спільною думкою науковців є те, що естетичний досвід може супроводжувати практичний, моральний, релігійний, інтелектуальний, проте жодним чином не повинен ототожнюватися

⁸⁴ Цитата за: Ландгребе Л. Что такое эстетический опыт // Современная западно-европейская и американская эстетика / Л. Ландгребе. - М., 1989. - С. 124.

⁸⁵ Дьюи Дж. Досвід і освіта / переклад з англ. Марії Василечко. - Львів: Кальварія, 2003. - С. 42.

⁸⁶ Цитата за: Ландгребе Л. Что такое эстетический опыт // Современная западно-европейская и американская эстетика / Л. Ландгребе. - М., 1989. - 242 с.

з ними. Відмінність естетичного досвіду від будь-якого іншого досвіду - неутилітарний характер, отримання незацікавленого задоволення.

Отже, естетичний досвід є унікальним феноменом людської особистості, посередником її взаємодії з навколишнім буттям та ціннісним фільтром осмислення суперечливих соціальних явищ і процесів, таке духовне утворення, що існує і виявляється через чуттєвість, як вираження «людських сутнісних сил»⁸⁷.

У педагогічній інтерпретації естетичний досвід розглядається як основа емоційно-чуттєвої свідомості і ставлення особистості до мистецтва і дійсності, у процесі пізнання і творчої діяльності⁸⁸; явище у системі соціальних, культуротворчих та особистісних виявів⁸⁹; внутрішнє спонукання особистості до сприймання краси у природі, праці, мистецтві, організації власної діяльності з урахуванням естетичних вимог⁹⁰; специфічний емоційно-почуттєвий досвід, який «через потреби, мотиви, установки проявляється як відношення людини до предметів і явищ об'єктивного світу»⁹¹. Незважаючи на різні тлумачення поняття «естетичний досвід», спільною думкою науковців є те, що він - джерело гармонізації процесів формування особистості педагога, своєрідний континуум властивостей і якостей, що поступово переходять одна в одну і взаємодоповнюються.

Під естетичним досвідом викладача образотворчого мистецтва вищих педагогічних навчальних закладів ми розуміємо духовно-практичне надбання особистості, ціннісно-орієнтаційний фактор її розвитку і поведінки, базисну основу педагогічної майстерності педагога-художника.

Викладач образотворчого мистецтва з розвиненим естетичним досвідом здатний ефективно впливати на естетичні смаки, ідеали,

⁸⁷ Зязюн І.А. Естетичний досвід особи: формування і сфери вияву / І.А. Зязюн. - К • Вища шк., 1976.-С. 163.

⁸⁸ Полюдова Е.Н. Визуальная культура и современное художественное образование / Е.Н. Полюдова // Педагогика искусства (Электронный научный журнал учреждения РАО «Институт художественного образования»), -2012. -№ 3. -С. 1-11.

⁸⁹ Эстетическая культура / РАН Инт-т философии [Рук. авт. кол НИ. Кияшенко; Отв ред И.А. Конилов]. - М., 1996. - 258 с.

⁹⁰ Куренкова Р.А. Эстетика: учеб. для студ. высш. учеб. завед. / Р.А. Куренкова - М-ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. - 368 с.

⁹¹ Зязюн І.А. Естетичний досвід особи: формування і сфери вияву / І.А. Зязюн. - К • Вища шк., 1976.-С. 75.

потреби, інтереси, естетичні уподобання студентів, їх уміння естетично сприймати і відрізнити прекрасне від потворного в оточуючій дійсності і в мистецтві, проектувати художньо-педагогічну діяльність згідно з культурними, мистецькими, естетичними, духовними цінностями.

Набутий естетичний досвід є результатом їхньої минулої діяльності і підґрунтям наступної, а засвоєні естетичні зразки і норми матеріалізуються у художньо-педагогічній діяльності, стаючи внутрішнім середовищем, що визначає власні вимоги викладача образотворчого мистецтва до себе і оточуючих. Він організовує навчально-виховний процес з чітким усвідомленням змістового наповнення категорій естетичного й прекрасного, естетичного й художнього та їх взаємозалежність. Адже прекрасне не тотожне естетичному (за А. Лосевим); прекрасне - не тотожне художньому, оскільки художнє опосередковується мистецтвом як матеріалізованою творчістю; художнє - здійснене естетичне: ним можна виражати предметний світ науки, етики, релігії, освіти тощо (за І. Зязюном).

Грунтуючись на положеннях дослідників в галузі естетики, теорії культури і мистецтва (В. Асмус, В. Біблер, Л. Зеленов, М. Коган, Є. Крупник, В. Кудін, А. Моль), маємо констатувати, що естетичний досвід є результатом культуротворчої діяльності людини і суспільства культури, оскільки формується під впливом того середовища, у якому він може повноцінно існувати, розвиватись і творити. Відповідно, естетичний досвід викладача образотворчого мистецтва знаходиться у діалогічному взаємозв'язку з культурою, яка «фокусує систему ціннісних уявлень, що становлять основу особистісних орієнтирів суб'єкта, регулюють його діяльність, переводять людину в якісно інший спосіб буття - більш осмислений і упорядкований»⁹².

Естетичний досвід викладача образотворчого мистецтва знаходиться у діалогічному взаємозв'язку з культурою, яка «фокусує систему ціннісних уявлень, що становлять основу особистісних орієнтирів суб'єкта, регулюють його діяльність, переводять людину в якісно інший спосіб буття - більш

⁹² Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. / Оксана Рудницька. - Тернопіль: Навч. книга - Богдан, 2005. - С. 110.

осмислений і упорядкований»⁹³. Саме культура, - зазначає О. Рудницька, - завади залишається скарбницею досвіду, яку люди постійно збагачують. Кожний індивід живе і діє в умовах культури, а культура наповнює собою індивіда. У такій взаємодії з культурою людина виступає об'єктом її впливу, носієм культурних цінностей та суб'єктом культурної творчості. Культура спроможна інтегрувати уявлення людини про соціальні цінності, які стають особистісними орієнтирами, та здатна трансформуватися у особистісну культуру, яка, за визначенням О. Рудницької, «не зводиться до суми знань, переконань, умінь, здібностей індивіда..., це узагальнення ознака змістовного наповнення життєдіяльності суб'єкта, стилю та способу його життя»⁹⁴.

Культура - дзеркало, в якому людина бачить себе і в якому вона себе впізнає. Вона несе в собі образ людини, являє і показує цей образ людині. Людина - це кристал культури, її концентроване вираження, але вона ж і є душею культури, її джерелом, що зумовлює її всебічний розвиток, гармонію розуму і почуттів, душі і тіла.

Визначаючи сутнісні риси естетичного досвіду викладача образотворчого мистецтва, ми виходили із розуміння, що він є внутрішнім досвідом того, хто його переживає. Передумовою будь-якого досвіду постає чуттєвість. З позиції чуттєвості естетичний досвід визначається науковцями як «позитивний досвід», який надає особистості можливість відчувати себе задоволеною і спонукає її продовжувати або повернутися в цей досвід. Саме такий досвід є приємним і бажаним, який розкриває сенс і цінність життя. «Чуттєва зустріч» - це основа будь-якого досвіду, зокрема і естетичного, де «чуттєвість є не пасивною сприйнятливістю суб'єкта до певного впливу, а спонтанною грою кінестезичних рухів, в яких наш світ відкривається для нас»⁹⁵.

Чуттєвість, на нашу думку, є початковою умовою, вихідним пунктом, точкою відліку й інструментом виявлення естетичного взагалі, оскільки об'єктивна реальність сама по собі естетично

⁹³ Рудницька О.Т. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. / Оксана Рудницька. - Тернопіль: Навч. книга - Богдан, 2005. - С. 110.

⁹⁴ Там само. - С. 49.

⁹⁵ Ландгребе Л. Что такое эстетический опыт // Современная западно-европейская и американская эстетика / Л. Ландгребе. - М., 1989. - 242 с.

нетрально, естетичною вона стає тоді, коли потрапляє в поле оцінного ставлення людини до об'єкта.

А. Канарський зауважував, що «намір звернутися до суб'єктивного, зокрема, до чуттєвого, акту є цілком мотивованим. Адже досконалість, завершеність розвитку естетичного полягає не в тому, що воно існує як щось предметно застигле, статичне, природне, а в тому, що воно впливає на людину, присвоюється нею, в результаті - рухається самовідчуттям людини»⁹⁶.

Розвинена чуттєвість виступає як збереження цілісності особистості педагога-художника, слугує відновленням її, якщо вона втрачена, оскільки здатність відчувати є засобом кращого розуміння життя, готує підґрунтя для раціонального пізнання і мислення. Чуттєвість викладачів образотворчого мистецтва ґрунтується на емоціях (від лат. *emovere* - збуджувати, хвилювати) як переживаннях, внутрішнього хвилювання; як конкретна психічна форма існування потреби. З цієї позиції психологи пов'язують емоції зі спонуканням тих почуттів, що сприяють їх задоволенню. Емоції неминуче включають в себе прагнення, потяг до того, що для почуття привабливе, оскільки потяг завжди є емоційним. Відповідно емоції і почуття тісно взаємопов'язані. І почуття формуються і розвиваються на основі емоцій, які є одним із головних механізмів внутрішньої регуляції психічної діяльності й поведінки, спрямованих на задоволення актуальних потреб. Емоція оцінює дійсність і доводить свою оцінку до переживань, є першоосновою пізнавальної діяльності.

Вищим етапом розвитку людської чуттєвості є естетична емоція, що характеризується не тільки як реакція організму на зовнішні подразники, що відрізняються гармонією, досконалістю, цілісністю і впорядкованістю, але є реакцією людини, яка опанувала об'єктивний світ і соціум.

Естетичні емоції для викладача образотворчого мистецтва стають значущими як самодостатні естетичні переживання, де повнота емоційного переживання дозволяє вловити нюанси естетичного буття, допомагає розкрити естетичну сутність предметів, визначити характер оцінної реакції. Від глибини

Канарский А.С. Диалектика эстетического процесса: диалектика эстетического как теория чувственного познания / Анатолий Станиславович Канарский. - К.: Вища шк., 1979.-С. 84-85.

естетичної свідомості та естетичної культури, тому саме через чутливість проходить точка перетину емоційного і естетичного.

Емоційно-почуттєва основа естетичного досвіду забезпечує формування емоційного стилю викладання викладача образотворчого мистецтва, який перетворює формальний процес у «живе» спілкування, активізує сприймання, викликає особисту, індивідуально забарвлену, емоційно-оцінну реакцію на нову інформацію.

Характеризуючи естетичний досвід викладача образотворчого мистецтва варто наголосити на його аксіологічній основі, де цінності формуються в результаті усвідомлення особистістю своїх потреб у співвідношенні їх з предметами навколишнього світу або результатів відношення, а система цінностей виступає теоретичною основою діяльності як суспільства, так і особистості. Відповідно ставлення особистості до важливих цілей життєдіяльності визначають її ціннісні орієнтації. Останнє є стійкою ієрархічною системою, яка постійно розвивається, включає в себе цінності особистості як соціального суб'єкта та суспільства загалом і відображає міжсуб'єктні відносини у художньо-педагогічній діяльності. Ціннісні орієнтації забезпечують цілісність, стійкість особистості педагога-художника, визначають структуру його свідомості, програми і стратегії його художньо-педагогічної діяльності, контролюють і організують його мотиваційну сферу, виступають як інструментальні орієнтації щодо різноманітних видів професійної діяльності та спілкування як засобу досягнення цілей.

Для викладача образотворчого мистецтва є цінністю художньо-педагогічна діяльність, яка будується на ретрансляції естетичних цінностей. Естетичні цінності викладача образотворчого мистецтва ґрунтуються на розумінні естетичного, яке виступає як аксіологічне явище «царства цінностей», «адже тут вони найбільш сконцентровані і найбільш уявно виявляються і функціонують»... Естетична цінність також є свідченням досягнутого рівня культури суспільства і включення індивіда в предметні (матеріальні чи духовні) відносини і зв'язки, слугує

⁴⁴ Лобач О.О. Емоційна культура майбутнього вчителя як умова емоційної вихованості дитини / О.О. Лобач // 36. наук. пр. Полтавського держ. ун-ту імені В. Г. Короленка. - Полтава: ГІДПУ імені В.Г. Короленка. 2002. - Вип. 5/6 (26/27). - С. 104-110.

стимулом у його життєдіяльності і орієнтиром у поведінці. В цінності зафіксоване життєво важливе і зорієнтоване на бажане, на світ, яким він має бути, і на людину, якою вона повинна стати»¹⁰⁰.

Естетичні цінності особистості є підґрунтям розмежування прекрасного і потворного, насолоди прекрасного, здатності до переживання і співчуття. Сформовані естетичні цінності викладача образотворчого мистецтва впливають на формування його переконань, що дозволяє руйнувати суперечності між усталеним світом цінностей і антицінностей, використовувати їх як інструмент особистісного й професійного розвитку у художньо-педагогічній діяльності. При цьому естетичні цінності тісно пов'язані з гуманістичними, які є основою взаємопорозуміння, миролюбності, поваги до людини, її почуттів, до тих найвитонченіших емоційних-почуттєвих переживань, які складають сутність людського життя у відповідності до законів Істину, Добро, Красу. Вони є духовними орієнтирами для викладача образотворчого мистецтва, формуючись у суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних відносинах у художньо-педагогічній діяльності, характеризуються загальною значущістю, всеосаяжністю, гармонійним поєднанням загальнолюдського, національного та особистісного смислів.

Згідно з ідеями гуманістичної педагогіки важливим є положення І. Зязюна, що гуманістичні цінності є підґрунтям «формуванням особистісних якостей людини, які визначають не лише її суто професійні характеристики, але й духовність, стиль мислення, рівень культури, інтелектуальний розвиток»¹⁰¹.

Гуманістичні цінності є підґрунтям розвитку особистісних якостей викладача образотворчого мистецтва, складають духовну основу, базисний духовний компонент особистості, визначають сутність її внутрішнього світу, що виявляється у спрямованості і світогляді педагога-художника, у його знаннях, уміннях і життєвій силі є особистісною характеристикою в соціально обумовлених відносинах, діяльності й спілкуванні.

Характеризуючи естетичний досвід викладача образотворчого мистецтва, варто акцентувати увагу на його комунікативно-діалоговій основі. На переконання О. Рудницької, діалогова

¹⁰⁰ Сморгж Л.О. Естетика: навч. посіб. / Л.О. Сморгж. - К.: Кондор, 2005. - С. 82.

¹⁰¹ Зязюн І.А. Філософські проблеми гуманізації і гуманітаризації освіти / І.А. Зязюн // І Педагогіка толерантності. - 2000. - № 3. - С. 58-60.

стратегія художньо-педагогічної діяльності може проявлятися у двох формах: міжособистісного і внутрішнього діалогу, з яких «перша характеризує певний стиль спілкування учасників педагогічного процесу, а друга зміст і механізми самого мислення»¹⁰². Відповідно діалогічність є невід'ємною ознакою естетико-педагогічної взаємодії, що ґрунтується на принципі діалогу культур (М. Бахтін, В. Біблер, О. Рудницька та ін.), який полягає у своєрідному «перегуванні» культур різних поколінь, які співвідносять досвід суб'єктів спілкування на підставі аналогії естетичних традицій, що забезпечує можливість відчуття розширення меж свого «Я», отримати культурний досвід, нове самовідчуття у світі, усвідомлення власних творчих можливостей.

Основними характеристиками діалогу є висока культура відчуттів і сприймань, самовиховання почуттів, духовне багатство слова, введення в активний запас нових слів, розкриття їх емоційно-естетичного забарвлення, індивідуальна творчість. Саме в діалозі відбувається реалізація функції естетичного досвіду, яка, на переконання М. Бахтіна, «полягає в тому, щоб сприяти удосконаленню людини у всіх видах діяльності»¹⁰³.

Діалог культур - це реакція на цілісність здійснення зв'язку викладачів образотворчого мистецтва зі світом культури, адже саме через естетичну свідомість з її спроможністю до нескінченного діалогічного спілкування за допомогою асоціацій забезпечується унікальна можливість залучення в культурний контекст. При цьому різні культури «поза знаходженням у них» слугують, за вдалим висловом М. Бахтіна, могутнім важелем їх розуміння. «Культура тільки в очах іншої культури розкриває себе повніше і глибше, один смисл розкриває свої глибини, зустрівшись і доторкнувшись з іншим смислом: на основі діалогу, переборюючи замкненість і односторонність смислів культур, де діалогічна взаємодія культур не зливається, не асимілюється, а кожна збирає свою єдність і відкриту цілісність, взаємно збагачуючись»¹⁰⁴.

¹⁰² Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. / О. П. Рудницька. - Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2005. - С. 46.

¹⁰³ Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества: [сб. избр. тр.] / Михаил Михайлович Бахтин [сост. С. Г. Бочаров; текст подг. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина; Прим. С. С. Аверннцва и С. Г. Бочарова]. - М.: Искусство, 1979. - С. 5.

¹⁰⁴ Там само. - С. 335.

У підпорядкованому зв'язку із поняттям культура науковці розглядають художню культуру (за слушним висловом О. Рудницької, «високу культуру») як «сукупність процесів і явищ духовно-практичної діяльності людини, яка створює, розповсюджує і опановує твори мистецтва, а також матеріальні предмети, які є естетично цінними»¹⁰⁵. Художня культура здатна формувати духовні і художні потреби на особистісному й професійному рівнях, розвивати художній світогляд, готовність до мистецького діалогу, уміння сприймати й інтерпретувати твори мистецтва тощо. Творам художньої культури властива висока «чуттєвість», емоційна забарвленість художньої інформації, що забезпечує емоційно-почуттєвий рівень реагування, що розширює межі пізнання навколишнього світу, допомагає усвідомити його іманентне багатство.

При цьому художня культура в усій різноманітності її видів стає надбанням особистості, її естетичним світом, завдяки якому збагачується життєвий досвід і досвід художнього бачення, формуються художні почуття, смаки, потреби, які набувають культурно-естетичної форми. Через засвоєння й перетворення у власний внутрішній світ історично виробленого багатства художньої культури особистість стає емоційно багатою, здатною глибоко, сильно й тонко почувати й переживати¹⁰⁶.

Діалог культур передбачає усвідомлення певної культури на рівні естетичного діалогу, результативність якого, - наголошує І. Зязюн, - залежить від «спільних ціннісно-орієнтаційних установок, визначення проблем, доступних і особистісно значущих для суб'єктів спілкування, від рівня реалізації естетичного самопізнання»¹⁰⁷. Діалог набуває для викладача образотворчого мистецтва естетичної значущості, в ньому проявляється його активність, особиста актуальність, «цілісна людська особистість з її цілісною індивідуальною якісністю, що робить кожен момент її

¹⁰⁵ Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. / Оксана Рудницька. - Тернопіль: Навч. книга - Богдан, 2005. - С. 21-25.

¹⁰⁶ Феномен української культури: методологічні засоби осмислення / за ред. В. Шинкарука, Є. Бистрицького. - К.: Фенікс, 1996. - 477 с.

¹⁰⁷ Зязюн І. А. Естетична регуляція ціннісної свідомості / І. Зязюн // Професійно-художня освіта України: зб. наук. пр. / [редкол.: І. А. Зязюн (голова), В. О. Радкевич, Р. Т. Шмагалю (заст. голови) та ін.]. - Київ; Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2005. - Вип. III. - С. 9.

існування неповторним та особливим» у процесі естетичного переживання¹⁰⁵.

У межах культурного спілкування здійснюється «зустріч» індивідуально-ціннісних зусиль у напрямі ціннісного перетворення і збагачення життя. Це особливий тип діалогічних відносин, здатних демонструвати особистісну позицію викладачів образотворчого мистецтва з їх власною свободою. Налагодження міжсуб'єктних відносин ціннісно-сислової структури (за О. Бочкаревою) дозволяє проникнути у сутність творчості, відкриває феномен духовності як смислової позиції особистості, надає можливість сходження від індивідуального естетичного досвіду викладача образотворчого мистецтва до духовно-практичного досвіду людства.

Естетичний досвід викладача образотворчого мистецтва характеризується здатністю до сприйняття, яке є детермінованим процесом пізнання, в якому різні предмети та явища дійсності перетворюються у зорові образи. На їх основі як у людини формується система еталонів, що забезпечує її життєдіяльність. Процес сприйняття відбувається у взаємозв'язку з психічними процесами особистості: мисленням (ми усвідомлюємо об'єкт сприймання), мовою (називаємо його словом), почуттями (виявляємо своє ставлення до нього), волею (свідомим зусиллям організуємо перцептивну діяльність). Відбувається рефлексорна діяльність мозку у процесі аналізу й синтезу даних всіх аналізаторів, що розпізнають об'єкт, включають його в наявний і минулий досвід. Це своєрідна інформація, яка накопичується завдяки інтенціональності (спрямованості) на предметне через алгоритм: «Я», що звернене до об'єкта; предмет, до якого звернене «Я»; акт, в якому «Я» звертається до предмету на основі відчуттів.

Варто відзначити виняткову роль сприйняття викладачем образотворчого мистецтва природи через усвідомлення того, що «якщо людина не володіє спектром знань в галузі хімії, кібернетики та механіки, то вона зможе нормально прожити безбідно і безболісно, але якщо не володіє екологічним пізнанням, екологічною мораллю, світоглядом, екологічною відповідальністю перед природою і суспільством, то їй погрожує неповноцінне

¹⁰⁵ Лосев А. Ф. Форма - стиль - выражение / сост. А.Л. Гахо-Годи. - М: Мысль, 1995. - С. 306-307.

здоров'я, неповноцінність у почуттях і думках, в розумінні краси й істини природи, сприйнятті прекрасного і світлого, що є в оточуючому нас світі природи»¹⁰⁹.

Сприймаючи прекрасне у природі, викладач образотворчого мистецтва відчуває закони світотворення. Усвідомлення доцільності навколишнього світу і свого місця в ньому, пізнання єдності краси форми і змісту природного середовища на основі естетичного досвіду дозволяє здійснювати й оцінювати власну діяльність з позиції абсолюту прекрасного, духовності і моральності. Це сприяє усвідомленню, що сьогодення вимагає зміни агресивно-споживацького підходу до природи на «любовно-творчий» (за Г. Тарасенко), встановлення паралелі між красою і досконалістю форм живої природи (в подальшому - і неживої), бо досконале, як доводять теоретики й практики, є життєздатним, красивим й гармонійним.

В. Крисаченко зауважує, що «природа є мірою мистецтва, мистецтво - наслідування природи... Чимало видів мистецтв мають свій початок і походять від природи: малювання - від тіней, будинки - від печер, вітрила - від лету птахів. Внаслідок цього мистецтвом називали і подібним до природи, і другою природою»¹¹⁰. Сприйняття та осмислення того, що природа є зразком для мистецтва і чим більше воно наслідує природу, тим воно досконаліше, для викладачів образотворчого мистецтва є світоглядним постулатом, площиною для власного художньо-екологічного пізнання.

Особлива форма сприйняття - естетичне сприйняття, яке, на думку П. Якобсона, є «процесом знайомства людини зі сферою прекрасного в цілому: чи буде це краса людських відносин, неповторний вигляд природи, чи буде це значний витвір мистецтва - він є естетичним сприйняттям»¹¹¹. З цієї позиції естетичне сприйняття є процесом взаємодії естетичного об'єкта з суб'єктом, в результаті якого здійснюється задоволення естетичних потреб

¹⁰⁹ Хотунцев Ю.Л. Экологизация системы образования (проблемы и принципы, значение и роль) / Ю.Л. Хотунцев // Стандарты и мониторинг в образовании. - 2001. - № 6. - С. 50.

¹¹⁰ Людина і довкілля: антологія: у 2 кн. Кн. 2.: Людина і довкілля в українській духовності / [упоряд., автор вступ, розділів, біогр. довідок та коментарів В.С. Крисаченко]. - К.: Заповіт, 1995. - С. 121.

¹¹¹ Якобсон П.М. Психология художественного восприятия / Павел Максимович Якобсон. - М.: Искусство, 1964. - С. 5.

останнього.

Поняттям «естетичне сприйняття» позначають перший чуттєвий рівень пізнання естетичного об'єкта (сприйняття у вузькому значенні) і повне змістове освоєння об'єкта (сприйняття у широкому значенні), що включає дві стадії: перша - «живе споглядання», первинна емоційна зацікавленість, безпосереднє переживання явищ дійсності або мистецтва; друга - «абстрактне мислення», обдумування, аналіз.

При цьому естетичне сприйняття характеризується цілісністю і безпосередністю (М. Волков, О. Органова, П. Якобсон та ін.). Безпосередність виявляється в тому, що суб'єкт сам знаходить предмет свого сприйняття, відкриває для себе його естетичну цінність і отримує насолоду не тільки від предмета сприйняття, але і від самого процесу. У процесі естетичного сприйняття об'єкта дійсності та твору мистецтва набувається досвід цілісного уявлення про нього як про єдиний організм, в якому всі елементи пов'язані між собою, а засоби виразності підпорядковані змісту. В естетичному сприйнятті особливе значення має чуттєва форма предмета, яка сприймається насамперед зором і слухом, «вищими органами почуттів» (колір, форма речей, особливості художнього твору та ін.), що породжує специфічну реакцію, своєрідне переплетення емоцій, почуттів, фантазій, думок у того, хто його сприймає.

За умови систематичності у тривалості естетичного сприймання викладача образотворчого мистецтва відбувається розвиток у нього здатності до емоційного реагування, уміння співвідносити почуття з культурою, здатності до тонкого, чутливого спілкування з іншими людьми, до сприймання відображення дійсності, яка формується на підставі творчого уявлення, що має естетичну природу, здатності до передбачення тощо

Згідно зі специфікою художньо-педагогічної діяльності викладача образотворчого мистецтва вагоме значення у розвитку естетичного досвіду має художнє сприйняття, оскільки, за слушним твердженням Л. Левчук, «комфортність і естетична виразність предметного середовища не можуть замінити мистецтво, з його специфічним відображенням світу, ідейно-емоційною спрямованістю і спрямованістю до глибинних та інтимних сторін духовного життя людини. Художнє сприйняття не обмежується

«прочитуванням» виразної форми, а проникає у сферу пізнавально-ціннісного змісту»¹¹².

За твердженням англійського теоретика мистецтва Дж. Рескіна, саме великі нації записують автобіографію у трьох книгах - у книзі слів, у книзі справ і у книзі мистецтв, але лише остання заслуговує на повну довіру¹¹³. Мистецтво називають «підручником життя», який читають навіть ті, хто не любить підручників (Ю. Борев). Воно суттєво поповнює знання про світ, а саме через твори образотворчого мистецтва повертається світові його первинна краса, розвиваються наші почуття, формуються гуманістичні цінності.

Художнє сприйняття, на думку О. Рудницької, є провідним видом художньої діяльності, що відображено у цілеспрямованому і цілісному сприйнятті мистецьких творів як естетичної цінності, яке супроводжується естетичними переживаннями та асоціативними уявленнями¹¹⁴, а усвідомлення себе і своїх можливостей в естетичному сприйнятті дійсності є суттєвим показником духовного зростання фахівця мистецьких дисциплін, розвитку його естетичного досвіду. У процесі художнього сприймання розкривається взаємозв'язок сприймання мистецтва з емоціями, де під час сприймання зовнішніх об'єктів у процесі відображення одночасно відбувається створення якогось образу й виникає суб'єктивне ставлення як до образу, так і до процесу його відображення через емоції і переживання.

Характеризуючи сутність художнього сприйняття, Л. Виготський відзначає його складові: художнє почуття, уявлення, свідомість. Це дозволило йому розглядати сприйняття «як узагальнену техніку почуттів, знаряддя суспільства, за допомогою якого воно залучає до кола соціального життя найбільш інтимні, найбільш особистісні сторони нашої сутності». «Розумні емоції мистецтва», на думку вченого, виникають під час творчості і перетворення певних життєвих почуттів. Їх розуміння відбувається

иг Естетика: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Л.Т. Левчук, В.І. Панченко, О.І. Оніщенко, Д.Ю. Кучерюк, за заг. ред. Л.Т. Левчук. -2-ге вид, допов. і переробл. - К.: Виша школа, 2006. - С. 14.

¹¹¹ Рескін Дж. Искусство и действительность: монография / Дж. Рескин. - М.: Типо-литография Т-ва И.Н. Кушнерев и Ко., 1900. - 324 с.

¹¹⁴ Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. / Оксана Рудницька. - Тернопіль: Навч. книга - Богдан, 2005. - 358 с.

у ході індивідуально-психологічного сприйняття художніх цінностей, коли взаємодіють мистецтво і особистість як соціальні сутності, як різні соціальні структури»⁵.

Провідну роль у художньому сприйнятті виконують твори мистецтва, в яких закладено досвід ставлення до світу, що розширює історично обмежені межі досвіду особистості та передає їй історично багатоманітний, різноаспектний досвід людства, який художньо впорядкований, узагальнений, осмислений художником, що дозволяє швидше і якісніше виробити власні установки й ціннісні орієнтації щодо типологічних життєвих обставин.

Психологічним механізмом сприйняття твору мистецтва є створення перцептивної установки, виникнення у реципієнта емоційного переживання, ідентифікація себе з художнім образом, пробудження художніх асоціацій реципієнта, що супроводжується синестезією почуттів.

Художнє сприйняття твору мистецтва як суб'єктивного відображення дійсності породжує специфічну реакцію, своєрідне переплетення емоцій, почуттів, фантазій, думок у того, хто його сприймає, адже «людина може знати, що автопортрет Рембрандта - видатний художній твір, але якщо особистість ніколи не відчула краси автопортрету, не замилювалась ним, то вона. - справедливо зазначає Л. Рейд, - не знає мистецтва»⁶.

Суттєвим фактом є те, що естетичний досвід майбутнього вчителя образотворчого мистецтва є основою естетичної діяльності унікальність якої (за Ф. Шіллером) полягає у свободі творчих сил індивідуума, у створенні прекрасного як реалізації істинно людської потреби. «Як тільки розум проголосив, що повинна бути людська природа, він цим самим ухвалив закон - повинна існувати краса»⁷. Завдяки естетичній діяльності розвинені естетичні потреби, багатство почуттів викладачів образотворчого мистецтва перетворюються на об'єктивний фактор, а естетичне ставлення стає аспектом матеріальних відносин.

Досвід естетичної діяльності викладача образотворчого мистецтва набуває більшої самостійності у діяльності художній, де

створення естетичної цінності - не другорядне завдання, не доповнення до цінностей іншого типу, а основна його ціль»⁸. Будучи вищим проявом естетичної діяльності, художня діяльність здійснює зворотний вплив на естетичну, піднімаючи її за собою: «Художні досягнення у споживацькому світі беруть участь в естетизації середовища, поширюються, розбираються, забезпечуючи таким чином стильову єдність перетворюваного людиною світу, ... конструктивний підхід, що виявляється сьогодні в живописі та архітектурі, глибоко проник і в усі ті технічні пристосування, з якими ми щодня маємо справу на кухні, вдома, у громадському транспорті та суспільному житті»⁹.

Співвідношення естетичної й художньої діяльності представляє суперечливу єдність тотожності (оскільки художня діяльність є естетичною) і відмінності (оскільки естетична діяльність може бути і нехудожньою) (за А. Зись і І. Лазаревим). Тому як не можна ототожнювати будь-які прояви естетичної діяльності з діяльністю художньою та відносити різноманітні види людської діяльності (що містять у собі художнє начало, але слугують головним чином рішенням позахудожніх завдань) до художньої творчості, так і неправомірно художню діяльність, художню творчість протиставляти естетичній діяльності. Художня діяльність є найбільшим досконалим вираженням естетичної діяльності.

Таким чином, в естетичній діяльності естетичне «є засобом вирішення як художніх (мистецьких), так і позахудожніх проблем (перетворювальних, пізнавальних та ін.). У художній діяльності «естетичне» ніби вбирає в себе, «асимілює» інші види діяльності, трансформуючись, таким чином, із засобу в цілі»¹²¹.

Основою художньої діяльності викладача образотворчого мистецтва є художня творчість. Остання, з позиції мистецтвознавців та культурологів визначається як творчість у галузі мистецтва, яка пов'язана зі створенням нових естетичних

⁵ *Выготский Л. С.* Психология искусства / Л.С. Выготский; иод ред М.Г. Ярошевского / Л.С. Выготский. - М.: Педагогика, 1987. - С. 268.

⁶ *Reid L.* The art within a plural concept of knowledge / L. Reid. - London, 1989. - P. 20.

¹¹⁷ *Шиллер Ф.* Собрание сочинений : в 7 т. Т. 6. / Фридрих Шиллер; пер. с нем. статьи по эстетике. - М: Гослитиздат, 1957. - С. 299.

^{**} *Столович ЛЯ.* Жизнь - творчество - человек. Функции художественной деятельности / Л.Н. Столович. - М: Политиздат, 1985. - 415 с.

¹ *Гадамер Г.Г.* Актуальность прекрасного / Г.Г. Гадамер. - М., 1991 - С. 244.

[™] *Зись А.Л.* Искусство и эстетика Введение в искусствознание: изд. 2-е, испр. и доп. / Л.Л. Зись.- М: Искусство, 1974. - С. 58.

¹³¹ Эстетическое сознание и процесс его формирования / Ин-т философии АН СССР. - М : Искусство, 1981. - С. 58.

цінностей як матеріальних, так і духовних; не просто результат духовної активності людини, а й матеріальне втілення результату роботи її мислення, що не піддається перекодуванню, тобто переведенню на матеріальну мову іншого виду мистецтва.

Представники філософсько-естетичної думки розглядають художню творчість як створення непередбачуваної художньої реальності, адже вона виникає тоді, коли людина, вражена побаченою красою світу, прагне відтворити цю красу заради самого зображення, підпорядковуючи цьому потягу можливі корисні наслідки своєї справи.

У контексті теорії психології художньої творчості (Л. Виготський, В. Моляко, В. Роменець, П. Якобсон та ін.) це найбільш виражене поєднання психологічних реалій творчого процесу через об'єктивацію засобами мистецтва образів, що склалися в уяві, набули виразної життєвої повноти та внутрішньої необхідності у межах художнього твору як цілісності художньої ідеї та її образного вираження. Основними етапами процесу художньої творчості (за П. Якобсоном) є виникнення задуму; його розробка; активізація досвіду життєвих вражень; пошуки форм і втілення задуманого твору; реалізація задуму твору. На переконання П. Якобсона, подібна деталізація «моделі» творчого процесу дасть змогу певною мірою відтворити цілісність та багатоплановість останнього, віднайти його суттєві ланки в їхній динамічній послідовності, а також побачити характер психічних актів митця¹²².

Художня творчість викладача образотворчого мистецтва - один із способів зустрітися з творчим «Я» та реалізувати його в загальнохудожньому і загальнокультурному плані, адже у процесі художньої творчості митець виражає власні думки і почуття, прагнення до прекрасного, своє ставлення до того, що відбувається у культурі і суспільстві. Водночас у процесі художньої творчості розвиваються спостережливість, внутрішнє бачення, образність та емоційність, конкретність мислення й уяви, здатність до синтезу. Вона є справжньою творчістю, яка сприяє розвитку творчих здібностей особистості, творчого мислення, виявом вищих форм творчого потенціалу людини.

¹²² Якобсон П.М. Психология художественного творчества / Г.Ш. Якобсон. - М: Знание, 1971. - 48 с.

Художня творчість впливає на всі сфери психічної діяльності викладачів образотворчого мистецтва, активізує їх творчий потенціал, удосконалює здібностей. Є. Ільєнков відзначив, що «естетично нерозвинений індивідуум сильно програє як творча сила, для нього характерний формально-догматичний тип інтелекту, що свідчить про недостатній розвиток продуктивної сили уяви, і саме тому, що остання розвивається і удосконалюється через мистецтво»¹²³.

Саме тому процес художньої творчості сприяє вияву викладачем образотворчого мистецтва своєї творчої індивідуальності, яка складається з неповторності, своєрідності, незвичайності, унікальності, що проявляється у їхній художньо-творчій діяльності та її результатах, їхньому прагненні до творчого самовираження й самореалізації. З огляду на це важливою є концептуальна ідея О. Лосева, який зазначав, що художня творчість є цілісно інтелігентною діяльністю, розуміючи за цим висловом єдність трьох ступенів: інтелігентності — свідомості (пізнання) — почуття і прагнення (волі)¹²⁴.

При цьому художня творчість є основою майстерності викладача, яка є багатосторонньою розвиненістю особистості, що володіє науками, ремеслами, мовами, мистецтвами, - наголошував Леонардо да Вінчі. Це рух до постійного розвитку, до набуття нових мистецьких вражень, розширення художньо-естетичного тезаурусу, збагачення емоційно-почуттєвої сфери, вдосконалення педагогічної майстерності, до прагнення здійснювати художньо-педагогічну діяльність на найвищому рівні.

На переконання І. Зязюна, такий педагог є носієм людської культури в її інтелектуально-естетичному вияві. Духовна, естетична насолода від процесу переживання своєї діяльності підіймає особистість педагога над дійсністю, дозволяє сприймати навколишній світ з позицій мудрості, краси, людяності і спрямовувати свою творчу енергію на вищу мету - безкорисливий пошук краси, створення нових цінностей культури. Це самовиявлення педагога здійснюється передусім щоденними діями з формування особистісного естетичного образу поведінки,

¹²³ Ильенков Э.В. О специфике искусства / Э.В. Ильенков // Вопросы эстетики. - 1960. - Вып. 4. - С. 37-45.

¹²⁴ Лосев А.Ф. История эстетических категорий / А.Ф. Лосев, В.П. Шестаков. - М: Искусство, 1965. - 374 с.

цілеспрямованою роботою з розвитку естетичної культури, емоційного збагачення, пошуку краси, естетичних почуттів, вдосконалення свого духовного обличчя¹²⁵.

Накопичений естетичний досвід викладачем образотворчого мистецтва визначає його професіоналізм у художньо-творчій діяльності, який характеризується рівнем його художньо-професійної компетентності, обізнаністю у галузі мистецтва, розвиненим художньо-естетичним тезаурусом як інтелектуального та емоційного багажу, втіленого у життєвому та оцінному досвіді, здатністю реалізувати на практиці свій художньо-естетичний потенціал (знання, вміння, досвід, особистісні якості) для одержання власного неповторного результату творчої діяльності.

Досвід естетичної діяльності детермінується естетичним ставленням викладача образотворчого мистецтва, під впливом якої формується самосвідомість як вища форма свідомості педагога-художника. Самосвідомість надає можливість викладачу образотворчого мистецтва критично ставитися до власної свідомості, виокремлювати внутрішнє від зовнішнього, аналізувати його і зіставляти з зовнішнім, тобто вивчати акт власної свідомості. Разом з тим у самосвідомості викладача образотворчого мистецтва відбувається усвідомлення самого себе не як абсолютно відокремленого від цього світу, а у його різноманітному відношенні з ним. Самосвідомість є не монологом свідомості-з самим собою - це діалог' особистості з власним досвідом.

Самосвідомість викладача образотворчого мистецтва пов'язана з механізмом рефлексії у спілкуванні з оточуючим світом, зі світом культури, з мистецтвом, виробленням уявлень про власне «Я», про власні дії, поведінку, переваги, смаки, ідеали, призводить до формування естетичних ідеалів, суджень, поглядів. На основі рефлексії, яка виступає як критичне переосмислення особистістю первинних уявлень про себе як носія і реалізатора інтелектуальних стереотипів, у викладача образотворчого мистецтва відбувається становлення нового «Я» як суб'єкта художньо-педагогічної діяльності.

Відбувається сприйняття себе як реципієнта (глядача, слухача), усвідомлення себе як активного суб'єкта (педагога,

художника) на основі феноменологічної рефлексії, яка, на відміну від природної (психологічної), забезпечує перехід від смислу художньо-педагогічної ситуації (якою вона, можливо, є в дійсності або уявляється на даний момент) до смислу уявлень, який вони привносять у свідомість індивіда. Згідно з таким підходом (за В. Орловим) це дає можливість пізнанню піднятися над власними знаннями, зробити його об'єктом споглядання порівняно з іншими знаннями, визначаючи межу і таким чином здійснюючи рефлексію власного знання. Процес усвідомлення власних дій і мотивацій дозволяє індивіду розглядати їх як феномени, «по відношенню до яких він стає вільним, здатним на свій розсуд змінювати, замінювати, вдосконалювати власні професійні якості»¹²⁶.

Самосвідомість є підґрунтям культурно-естетичного усвідомлення викладача образотворчого мистецтва, яке виявляється у виділенні себе в культурно-естетичному бутті, оцінці себе і своїх можливостей у культурно-естетичному процесі, усвідомленні свого «образу Я» - до формування «Я - концепції» як основи власної поведінки, діяльності й спілкування.

Культурно-естетичне самовизначення є безперервним процесом створення і реалізації системи уявлень індивіда про культурно-естетичний простір у професійній діяльності, визнанні свого місця і сенсу спілкування в ньому, здійснення особистістю акту самовизначення під впливом мистецтва, що виражається в потребі визнання власної особистості, рівноправному спілкуванні з навколишнім світом і вільному естетичному самовираженні¹²⁷. Культурно-естетичне самовизначення характеризується потенційною здатністю до відповідальних дій суб'єкта за власними культурно-естетичними критеріями, інтересами, поглядами.

Рушійною силою цього процесу є розв'язання протиріч між сутнісними силами індивіда («хочу», «можу», «маю») як внутрішніми умовами, між особистістю і метою інших, між бажаним і можливим, між внутрішніми принципами і зовнішніми умовами¹²⁸. Відбувається перехід від безпосереднього,

Орлов В.Ф. Професійне становлення майбутніх вчителів мистецьких дисциплін: теорія і технологія: [монографія]: за заг. ред. І.А. Зязюна. - К.: Наук, думка. 2003. - С. 250.

Пінзоург М.Р. Психологическое содержание личностного самоопределения / М.Р. Гинзбург// Вопросы психологии. - 1994. -№ 3. - С. 43-52.

¹ Основи психології: підруч. / за заг. ред. О.В. Кирнчука, В.А. Роменця. - Вид. 6-те, стереот. - К.: Либідь, 2006.-632 с.

¹²⁵ Педагогічна майстерність: підруч. / [І.А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.]; за ред. І.А. Зязюна. - К.: Вища шк.. 1997. - 349 с.

імпульсивного прийняття рішень до усвідомленого вибору; рефлексія власної діяльності, що вписується у культурно-естетичну традицію; відповідний рух у вічних цінностях, що слугує усвідомленим прагненням особистості зайняти певну позицію у житті, у професійній діяльності та формувати культурно-естетичний простір навколо себе і вступати в міжкультурний діалог; трансляція культурних цінностей, зокрема художніх, через безпосереднє спілкування людей, від покоління до покоління й між представниками різних культур.

Естетичний досвід викладача образотворчого мистецтва є рушійною силою перетворення освітнього середовища в культурно-естетичне. Відіграючи стимулюючу, підтримуючу, формуючу і розвивальну роль, освітнє середовище є спеціально організованим педагогічним і соціокультурним простором, де відбувається «зустріч» соціокультурного і особистісного досвіду особистості. Відтак, освітнє середовище слід розглядати, з одного боку, у процесі розвитку особистості, з іншого - у вимірах предметності культури суспільства. Ці два полюси предметності культури і внутрішній світ, сутнісні сили особистості - в їх взаємопокладанні в освітньому процесі зумовлюють межі змісту освітнього середовища та її структури (за В. Слободчиком).

Поєднання культурологічного і педагогічного потенціалів освітнього середовища задано самою його культурною сутністю: культурне виховання і навчання визначається необхідністю досягнення певного рівня естетичного розвитку особистості - її естетичної свідомості, знань у галузі естетичної і художньої культури; в самостійній творчій художньо-естетичній діяльності; розвитку її природних здібностей; володіння способами культурно-естетичного спілкування.

Отже, підсистемою освітнього середовища є культурно-естетичне, яке здійснює продуктивну дію на творчу мотивацію суб'єктів, коригує процес адаптації індивідуума в соціумі, впливає на естетичні ціннісні орієнтації викладача, активізує механізми рефлексії. Це мікросередовище - просторово-часове, змістово-культурне поле з естетичними характеристиками, естетичною атмосферою, що створюється завдяки набутому естетичному досвіду викладача образотворчого мистецтва у навчально-виховному процесі.

Естетичний досвід викладача образотворчого мистецтва у процесі художньо-творчої діяльності є підґрунтям створення ним естетичної логосфери (за Н. Миропольською), яка представляє філософію слова, його онтологічний та гносеологічний смисли, стику і естетику в їх сукупній цілісності. В основі організації естетичної логосфери, на думку вченої, • - розуміння слова як парадигми життя людського духу, як символу великого людського смислу. Естетична логосфера звертається до виклику естетичних переживань, передбачає оптимальний шлях включення молодшої людини в життя культури, виховання здатності до діалогу з нею, є органічним зв'язком з духовно-моральним станом особистості, загальнокультурним полем та художньо-естетичною атмосферою навчального закладу. Гармонія, - наголошує Н. Миропольська, - є об'єднуючою ланкою естетичної логосфери, що сприяє позитивному сприйняттю художнього слова та відкидає зовнішню тенденційність, удавану красивість і банальну байдужість. Це рух до естетичного, духовно-морального, інтелектуального збагачення і розвитку особистості¹²⁹.

Слушною є думка В. Кияшенка про те, що естетичний досвід цілях до естетичної культури особистості, її прагнення до гармонії з навколишнім світом, формування внутрішнього світу по відношенню до зовнішнього світу в його цілісності¹³⁰. Саме накопичення естетичного досвіду здатне пробудити прагнення до краси, яке в подальшому у висхідному напрямі буде «працювати» як в почуттєвому, так і в раціональному аспектах взаємодії людини зі світом. Виразність краси означає, що в ній «внутрішнє» виражається у «зовнішньому», чуттєвому. Все «прекрасне» відкривається в естетичному досвіді, випробовується як щось споріднене живому, як щось подібне нашому власному буттю, в якому невидиме внутрішнє буття пов'язане із зовнішнім, тілесним. У естетичному явищі є щось «душе подібне» - внутрішнє життя, втілене і виражене зовні, подібно до того, як наша «душа» виражена в міміці, погляді, посмішці, слові. У момент естетичного досвіду ми перестаємо відчувати себе самотніми - ми вступаємо у

¹²⁹ Миропольська Н.С. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня: теорія і практика: монографія / Н.С. Миропольська; АПН України, Ін-т проблем виховання. - К.: Парламентське вид-во, 2002. - 204 с.

¹³⁰ Эстетическая культура / РАН Инт-т философии [Рук. авт. кол. Н.И. Кияшенко; Отв. ред. И.А. Конигов]. - М., 1996. - С. 46.

зовнішній реальності у спілкування з чимось рідним нам. Зовнішнє перестає бути частиною холодного, байдужого об'єктивного світу, і ми відчуваємо його спорідненість з нашою внутрішньою сутністю¹³¹.

Отже, естетичний досвід є духовним надбанням викладача образотворчого мистецтва, регулятором естетичного сенсу його життєдіяльності, що дозволяє проектувати творчу художньо-педагогічну діяльність згідно універсальними загальнолюдськими естетичними цінностями, гуманістичними світоглядними позиціями; забезпечує особистісне, професійне, духовне зростання педагога-художника як творця, носія і транслятора загальнолюдської та національної культури в її художньо-естетичному вияві, який усвідомлює культурну місію освіти.

1.3. Розвиток комунікативного досвіду - основа професійної компетентності викладача

Нова парадигма розвитку вітчизняної освіти актуалізує проблему формування висококваліфікованих педагогічних кадрів, які б володіли комунікативною компетентністю, в основі якої покладено комунікативний досвід.

Аналіз сучасної педагогічної практики засвідчує наявність суперечностей між високим рівнем професійних знань, умінь, досвіду викладачів вищих навчальних закладів і неспроможністю передати їх студентам, невмінням залучати їх до творчої діяльності, створювати доброзичливу атмосферу, встановлювати з ними психологічний і педагогічний контакт, керувати власним емоційним станом. Причиною багатьох проблем, які виникають у педагогічній взаємодії, є недостатній рівень сформованості комунікативних умінь викладача.

Психологи розрізняють три групи базових комунікативних умінь, що забезпечують комунікативний досвід педагога: уміння міжособистісної комунікації (вміння передавати інформацію, уміння користуватися вербальними і невербальними засобами передачі інформації, вміння організувати і підтримувати

педагогічний діалог, уміння активно слухати студента); вміння сприймання й розуміння один одного (уміння орієнтуватися в комунікативній ситуації педагогічної взаємодії, вміння розпізнавати приховані мотиви й психологічні захисти студента, вміння розуміти емоційний стан дитини тощо); уміння міжособистісної взаємодії (уміння організувати спільну діяльність, вміння керувати групою динамікою, вміння приймати адекватну рольову позицію, вміння надавати психологічну допомогу, вміння розв'язувати конфлікти, вміння приймати позицію конструктивної конфронтації)¹³².

Успіх викладача вищого навчального закладу зумовлений не лише власним професійним (науковим, навчальним, організаційним, управлінським) досвідом, але й здатністю налагодити сталі комунікаційні стосунки як зі студентами, так і зі своїми колегами. У цьому сенсі особливого значення набуває філософське тлумачення поняття «досвід» як «усієї сукупності чуттєвого сприйняття, що набувається у процесі взаємодії і складає основу всіх наших знань про світ»¹³³. Це дає можливість стверджувати, що комунікативний досвід - це не лише сукупність уявлень про успішні та неуспішні комунікативні тактики, що призводять або не призводять до реалізації відповідних комунікативних стратегій, а емоційне усвідомлення як визнання власних емоцій та їх впливу на педагогічну діяльність. Таке усвідомлення, на наше переконання, підтримує мотивацію щодо власних дій, погоджуючи їх з почуттями оточуючих та сприяє набуттю соціального досвіду, який забезпечує методологічне підґрунтя для ефективної співпраці у комунікаційній ситуації «викладач - студент», «викладач - викладач». Емоційне усвідомлення починається з налаштування на потік почуттів, який постійно присутній у кожній людині, та визнання того, що емоції формують те, що людина сприймає, про що вона думає та що робить. Із цієї тези випливає, що наші почуття здійснюють вплив на тих, з ким ми комунікуємо.

¹³² Айсмонтас Б.Б. Педагогическая психология: электронный учеб. / Б.Б. Айсмонтас [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.ido.rudn.RLi/psycnology/pedagogical_psychology/melod.litml.

¹³³ Сучасний тлумачний словник української мови: 60000 слів / За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дублінського. - Х.:ВД «ШКОЛА», 2009. - 832 с.

¹³¹ Эстетическая культура / РАН Инт-т философии [Рук. авт. кол. Н.И. Княшенко' Сч ред. И.А. Коникив]. - М. 1996. - С. 46.